



„Ne sajnálj most; hallgasd figyelmesen, amit beszélek...”¹

Makk Károly filmrendező 1979 táján magnóra vett egy beszélgetést Rajk Júliával (1914–1981), Júlia budapesti, Hankóczy Jenő utcai lakásában. A ház ablakaiból rá lehetett látni a szomszédos Lóczy Lajos utcában lévő Pikler Emmi vezette gyerekotthonra. Ebben a gyerekotthonban nevelték 1949. június 11-től 1951. június 9-ig Kovács István néven Rajk Lászlót (1949–2019), id. Rajk László (1909–1949) és Júlia fiát, aki szülei letartóztatásakor négyhónapos volt. A gyerek hollétééről családja ez idő alatt semmit nem tudott.

Az interjú a filmrendező kézzel beírt korrektúrájával gépiratban, két példányban maradt fenn, publikálásra nem került. Most Rajk Judit közreadásában és lábjegyzeteivel jelentjük meg. A lábjegyzetek egy része Rajk László *A tér tágassága* című, 2019-ben a Magvető Kiadónál megjelent életútinterjú-kötetéből átvett idézet, a fiú kommentárja.

Rajk Júlia: A Lacira vonatkozó összes irat, az örökbefogadás, a visszaadoptálás, minden megvan. Még van az is, hogy a saját férjem, aki hét éve halott ember, kéri, hogy változtassák meg a Laci nevét. Szóval tudja, olyan irataim vannak, hogy csak az iratokat kellene közzélni. Csak azokat, semmi mást. És abból egy kórképet.

Makk Károly: Igen, hát mondjuk ez...

Rajk Júlia: ...félelmetes. Ha nem kezdek így kutatni, akkor nem látom, hogy mennyire minden engem igazol. Nehéz volt. Tudja, hogy ezt az írást hogy kaptam? Elmondom magának... Mikor nekem azt mondták szeptember 30-án, hogy agnoszkálni megyek a Szvetanai utcába, és utána kedden délelőtt tíz órakor, a Kerepesi temető falánál eltemetjük Lászlót, és hogy kit akarok meghívni, akkor én azt mondtam, Salgótarjánt, Kispestet, Csepelt: kirakat volt a halál, tehát kirakatnak kell lenni a temetésnek is! Két éve megvoltak az iratok, két évig kértem állandóan, hogy el akarom temetni,² és ha megkaptam volna,³ akkor a család csendben eltemeti. De ha ti temetitek, akkor tessék!

¹ Shakespeare: *Hamlet*, I. felvonás, ötödik szín (Szellem), Nádasdy Ádám fordítása. Az idézet Rajk Judit címválasztása.

² „Ma reggel múlt 6 éve, hogy férjem ártatlanul kivégezték. 1954 nyaratól kezdődően – mikor kiszabadultam a fegyházból – több ízben fordultam illetékes szervekhez és kértem férjem eltemetési helyének a megjelölését. Mindezideig azonban választ nem kaptam.” (Részlet Rajk Lászlóné Piros László belügyminiszterhez írott leveléből, 1955. október 15., Rajk Júlia családi archívuma)

³ „Azzal a kéréssel fordulok a Politikai Bizottsághoz, hogy utasítsa a Belügyminisztériumot – ahová ismételtelen, de minden eredmény nélkül fordultam –, hogy tegyék lehetővé férjem exhumálását, illetőleg eltemetését. Férjem eltemetéséhez jogom van, sőt, ez nem csak jogom, hanem kötelességem is. Nem tudok elképzelni olyan indoklást, amellyel ezt a kérést meg lehetne tagadni.” (Részlet Rajk Lászlóné az MDP Politikai Bizottsághoz írott leveléből, 1956. január 27., Rajk Júlia családi archívuma)

Úgy, mintha meghalna a Rákosi vagy a Gerő! Akkor tudnátok, hogy kell temetni. Na, hát erről volt nagy vitánk. De agnoszkálni elmentem a Szvetanai utcába, elvittem a fogorvosnőt, aki a László fogait rendben tartotta, és egy másik orvost, aki nagyon jól ismerte, a Langfelder Máriát. Elhozott egy törvényszéki orvosszakértőt is. Hát agnoszkáltuk Lászlót, és utána aláírtuk a jegyzőkönyvet.⁴ Na most, mikor a jegyzőkönyvet felolvasták, akkor nagyon izgatott voltam, mert akkor még nem láttam, de tudtam, hogy viszont fogom látni a csontjait. Amikor felolvasták, akkor ez a számomra ismeretlen orvos azt mondta, hogy a hozzátartozóknak joga van az exhumálási jegyzőkönyvhöz. Ezt megjegyeztem. Lementünk, agnoszkáltuk, aláírtuk, hazamentem, és következett ez az egész cirkusz a temetéssel. Akkor eszembe jutott, hogy jogom van a jegyzőkönyvhöz. Elmentem az ügyészségre, és ottan másfél órán át követelöztem. Az ügyintéző sokszor elment telefonálni, de a végén megkaptam. Ha ezt az az orvos nem mondja, akkor énnekem eszembe se jut. Ez a számomra ismeretlen ember tudta, ismerte a formaságokat. Nekem eszembe se jutott, megsemmisülve ültem, reszketve, és később aztán, meg akartam nézni. Most megvannak a fényképek erről, és az mindig meg fog ott úgy maradni, mint ahogy mondom...⁵

Makk Károly: Júlia, drága, mondja, míg maga bent volt, a testvére meg az édesanyja keresték a gyereket?

Rajk Júlia: Nem keresték, ők mindig csak írtak...

Makk Károly: Úgy értem, de az ismerősöktől nem kaptak tippet, hol lehet a gyerek?

Rajk Júlia: Nem, senkitől! Én védőnő voltam valamikor negyven évvel ezelőtt, és volt nekem egy nagyon jó barátnőm, egy vallásos asszony, aki végig kereste Laci. Azok az emberek néztek a Laci után, akiknek semmi közük nem volt a párthoz. Volt egy másik barátnőm, szintén védőnő volt, férjhez ment egy nála jóval idősebb emberhez, aki a Vöröskeresztnek volt a titkára, ő is kereste. De a PB tagjai közül senki. Senkinek nem jutott eszébe utána menni. De a nővérem hallatlanul rendes volt. Hallatlanul rendes, pedig csak ember volt, és annak kellett volna lenni mindenkinek. Úgy viselkedett, ahogyan a bajban kell viselkednie egy embernek.⁶

⁴ A Rajk Júlia archívumában megtalálható, 1956. október 1-jén, délelőtt 10 órakor készült agnoszkálási jegyzőkönyv szerint a család részéről jelen volt Rajk Lászlóné, az elhunyt özvegye, Rajk Jenő, az elhunyt fivére, dr. Kertész Árpádné fogorvos, a néhai kezelőorvosa, dr. Langfelder Mária laboratóriumi orvos, az elhunyt volt ismerőse és dr. Fáber Viktor fővárosi bírósági orvos.

⁵ „Apám exhumálása miatt, személyes érintettség okán is, igazán tudom, milyen megrázó történet, amikor egy fogorvosból kell azonosítani egy embert, egy elporladt testet, ahogy apámat azonosította anyám, és Nagy Imrét a lánya. Anyám többször elmesélte, hogy egy koponyából azonosítani lehet egy embert, és hogy ez apámnál hogyan történt. Ezen akkor is, ma is elcsodálkozom, mert számomra a koponya olyan mértékben absztrakt, hogy el nem tudom képzelni ezt a megszemélyesülést.” (Rajk László: *A tér tágassága*, Magvető, Budapest, 2019, 285.)

⁶ „És a nagynéném is kemény, földönjáró asszony volt. A családi legenda szerint neki köszönhetem, hogy visszakerültem a családhoz. Nagyanyámmal együtt mindent megtettek, hogy felkutassanak, de évekig nem jártak sikerrel. Végül a nagynéném, Margit, megelégedve a bizonytalanságot, elment Rákosi háza elé (akivel anyámon keresztül ismerték egymást), és szó szerint elállta a kocsija útját, melyben benne ült a vezér. Hogy milyen volt a szóváltásuk, sosem mesélte, de az tény, hogy pár hónap múlva, 1951 nyarán kapott egy értesítést, hogy

Makk Károly: És a főnökasszony, a Pikler, az nem adott itt le baráti jeleket?

Rajk Júlia: Én ezért nem köszönök neki. Sajnos itt lakom a közelben, ahol Lacit tartották. Azért nem szeretek itt lakni, mert elmegyek a gyermekotthon előtt, és nekem ez egy nagyon rossz emlék. Eljöttem ide, itt volt Reinitz Mária, nem igazgató, a vezető gondozónő, meghalt azóta. Hozzá jöttem el, mert ő üzent nekem, és amit elmondott, az az én történetem volt, a gyerekek története. Adatokat tudott.

Makk Károly: Ez mikor volt pontosan?

Rajk Júlia: 1955-ben. Amikor már Matyi⁷ is kint volt. Én többek között azért sem köszönök Pikler Emminek, mert a Matyit nem adta ki. Mondtam is Évának,⁸ hogy szétvertem volna. Ez történt, ez engem nagyon megrázott, mert Piklert nagyon régen ismerem, és ahogy szokta mondani az ember, tűzbe tettem volna a kezemet érte. Gonosz... hagyta, hogy keringjenek az asszonyok. Könörgöm, hát akkor már neki tudnia kellett, hogy ki lehet az, kinek a gyereke...⁹

Makk Károly: Ráadásul ő volt a háziorvosuk.

Rajk Júlia: Reinitz Mária elmesélte nekem azt a történetet is, hogy Lacit a Szakasits Klára¹⁰ patronálta. Én a Klárral szültem együtt, Laci januárban született, és az ő legutolsója, az ötödik gyereke pedig decemberben. Akkoriban az ember sokat telefonált: a tiéd szopott, nem szopott, van hasmenése, nincs hasmenése... Na, amikor elvitték a gyereket, ők tudták, hogy Kovács István néven ide hozták. Tehát, hogy kié, azt mindenki tudta, sőt azt is, hogy ez a gyerek előtte csak szopott. Itt tíz dajkát próbáltak ki, de Laci soha, senkitől, soha többet nem fogadott el tejet. Ezt elmondta nekem a Mária. Ez az én történetem, meg a Lacié. Nagyon jó evő volt, nagyon szépen fejlett gyerek volt, nem volt elkényeztetve... A letartóztatás után mániákusan számoltam, hogy

ekkor és ekkor legyen a Váci út és a Bulcsú utca sarkán. Ahol a jelzett időben megjelent egy fekete autó, és kitétek belőle egy gyereket. Állítólag azonnal felismert, annyira hasonlítottam apámra.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 29.)

⁷ Donáth Máttyás, Donáth Ferenc legidősebb fia. „Donáth Matyi volt velem egykorú, vele nagyon jóban lettem. És őt anyám is nagyon szerette, valószínűleg azért is, mert sorstársam volt, szülei letartóztatása után, négyhónapos korától 1953-ig, ugyanúgy, mint én, álnéven ő is a Lóczy-ban nevelkedett.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 41.)

⁸ Bozóky Éva (1923–2004) tanár, újságíró, Donáth Ferenc felesége

⁹ „Semmi sem emlékszem abból az időből. A rendszerváltás után, amikor Tardos Márton felesége, Tardos Anna volt ott az igazgató, elmentem megnézni az épületet, amely szinte semmit nem változott, hátha beugrik valami, de semmi nem ugrott be. (...) Minden gyerekről precíz naplót vezettek: hányszor evett, mennyi a súlya, hányszor tették tisztába, ennek meg is van a másolata. Aki a fejlődési naplót írta, nem tudhatta, hogy ki vagyok. A kézírásokból az látszik, hogy többen törődtek velem. Nekik a 167-es számú Kovács Pista voltam, aki a napló szerint »rendkívül sürgős felvétel igazgató úr kérésére«, 1949. február 11-én született (ez pár nappal későbbi dátum a valós születésnapomnál), és június 11-én, pontosan négy hónaposan került az intézetbe. (...) Anyám egyébként nagyon dühös volt Pikler Emmire. A szabadulása után meglátogatta, aztán soha többet nem állt vele szóba. Azt mondta: nem létezik, hogy nem tudták, ki fia-borja az a gyerek. (...) Ráadásul akkoriban nem én voltam az egyetlen. Egy éven belül, ahogy zajlott a párton belüli tisztogatás és folytak a perek, igencsak megszaporodtak a »kiemelt« árvak az intézetben. (Rajk László: *A tér tágassága*, 25–27.)

¹⁰ Schifferné Szakasits Klára (1918–2001) iparművész, Schiffer Pál újságíró, szociáldemokrata politikus felesége, Szakasits Árpád egykori köztársasági elnök lánya.

hányszor etetik, fürdetik, és úgy örültem, hogy jó gyerek, és hogy talán átvészeli. Nagyon érdekes, nem?

Az is nagyon érdekes, hogy ezek a gyerekek mit örökölnek. Hát örökölnek mozdulatokat. És miért ne örökölne mozdulatokat?! Nagyon meg voltunk lepve anyámmal, mert hiszen örökölte azt is, hogy csámpás, mint én. Tudja, ha én valami baromságot mondtam, akkor a férjem azt mondta: ej-ej, Lina. Amikor úgy tíz év körül volt a Laci, és én valami baromságot mondtam, tényleg... megállt, és azt mondta, ej-ej mama... úgy, ahogy régen a férjem. Akkor anyámmal csak egymásra néztünk. Soha nem látta az apját, de vannak mozdulatok, amiket örökölt.

Makk Károly: Maga Donáth Ferenc feleségével együtt volt, vagy ő később szabadult?

Rajk Júlia: Ő internálva volt, és hamarabb szabadult. Az internálótáborot feloszlatták 1953-ban, 1953 szeptemberében többen odakerültek mellénk, így adódott, hogy én együtt sétáltam a Szálasinéval, a Keresztes-Fischernével. Volt ott egy parasztasszony, és egyszer, egy séta alkalmával, akkor nem volt szabad beszélni, de hát az ember mindig beszélt, rámutatott a Keresztes-Fischernére, és azt mondta: ez is miniszterné volt, mint maga... és erre a Vándor Györgyi,¹¹ aki nekem cellatársam volt, azt mondta, igen, de azért egy paraszthajszál különbség van.

Makk Károly: És melyik volt a jobb, a börtön vagy az internálás?

Rajk Júlia: 1949. májusban tartóztattak le. Hát mi négy és fél évig nem sétáltunk, legelőször napvilágnál 1954 márciusban került erre sor. Nem fűtöttek a cellában, nyári ruhában voltunk. 1953 után¹² minden megváltozott. De mi nagyon el voltunk zárva, és csak 1954-ben tudtuk meg, hogy meghalt Sztálin. Mi, nők... a férfiak azok tudták.

Szóval, mit akar maga csinálni, Karcsi?

Makk Károly: Júlia, drága, énbennem évek óta mocozog egy téma, akarok egy filmet, ami arról szól, hogy kiszabadul egy ilyen anya, mint maga, és keresi a gyerekeit.

Rajk Júlia: Akkor hallgassa figyelmesen. Zsigmondi Bandi a Népszava londoni tudósítója volt, a felesége egy nagyon gazdag, talán orvos családból származott, hatszobás Andrassy úti lakással. Kint ismerkedtek meg, azt hiszem, maga tudja, hogy ki az Éva.¹³ És a Zsigmondi Bandi testvérét is ismeri, a Borist.¹⁴ Ági nevű testvérüket a németek végezték ki. Nos, hát Bandiéknak is van egy gyerekük. 1949-ben letartóztatják őket, mert kint voltak Nyugaton, a Bandit és az Évát is. Éva nem tudja, hogy állapotos, mert egyhetes állapot, egyszer csak megmozdul a gyerek. Szóval a börtönben kiderül, hogy állapotos, elviszik. Az Éva elmesélte, hogy egy nyomozó, akit berendelnek az ÁVH-ra, végignézi a szülést, három gyereke van, és azt mondja, hogy soha többet

¹¹ Vándor Györgyi (1923–2000) író, újságíró. A Rajk-per legfiatalabb vádlottja, koholt vádak alapján tíz év börtönre ítélték. Kiszabadulása után, 1956-tól a Népszava, emigrálása után a Szabad Európa magyar adásának munkatársa. Börtönéveiről szóló munkáját *A rémület éjszakáját* 1974-ben adták ki Münchenben, Magyarországon hivatalosan csak a rendszerváltást követően jelenhetett meg.

¹² 1953. március 5-én meghalt Sztálin. Halálát követően a Szovjetunió enyhülésre törekedett, ennek következményeként a politikai elítéltekkel való bánásmód változott Magyarországon is.

¹³ Zsigmondi Endre (1909–1999) újságíró és felesége, Salgó Éva.

¹⁴ Zsigmondi Boris (1908–1978) filmrendező, operatőr, fotográfus, 1960-tól a Magyar Televízió rendezője.

nem fog az ő felesége szülni... Éva megszüli a gyereket, és férje kivégzett testvérének emlékére Ágnesnek nevezi. A férjével találkozik egyszer a börtönben, és megmondja neki. Kint nem tudja senki. Nyolc nappal a szülés után visszahozzák a cellába, és egy ugyanolyan vacak szalmazsákot kap, mint szülés előtt. Mi nagyon rosszul voltunk ellátva, ócska lópokrócokon, szalmazsákokon aludhattunk. Hát ez az asszony, aki szült, nyolc nap múlva visszakerült erre az ócska szalmazsákra. De ezt úgy értse, ezt a mocskos szalmazsákot, hogy koldusokkal vagyunk a Markóban, és együtt van mondjuk negyven ember, a Rajk-pernek a közvetlen szorosan vett hozzátartozói. Ezek között van a Zsigmondi Éva, akit 1950-ben visszahoztak oda, nyolc nappal a szülés után a mocskos szalmazsákra, minden nélkül, hát el tudja képzelni?

Makk Károly: Melyik börtönről van szó?

Rajk Júlia: A Markóról, mindig a Markóról. Mi a Markóban voltunk két évig és utána a gyűjtőben, két évig a Markóban, nyári ruhában, fűtetlen cellában, és csak 1951 májusában, nagyon szép, meleg időben kaptunk ruhát, addig én is egy nyári ruhában vagyok, szandálban.

Makk Károly: Nincs csíkos ruha? Egyenruha?

Rajk Júlia: Semmi. Úgy vagyunk öltözve, ahogy elvitték bennünket. Szóval nagyon rosszul vagyunk. Arról a két celláról vagy három celláról lekapcsolják a központi fűtést, ahol a Rajk-peresek vannak, a fűtést is lekapcsolják... Elmesélem magának: miniket este sétáltatnak öt percre, és utána levisznek fürdeni, de csak egy héten egyszer öt percre, ami alatt haját kell mosni meg kutyafület mosni. És ahogy zuhanyozunk sietve, egyszer csak nyílik az ajtó, egy faajtó, és valaki betesz valamit. Egy férfi. Láttuk, hogy férfi, rab. Persze, nagy gőz van ott. Olyan izgatottak leszünk, eldugjuk, fölme gyünk a fűtetlen cellába vizes fejjel. Tizenketten voltunk egy kétágyas cellában. Gondolhatja, hogy nézett az ki... Szóval kaptunk... tizenkét darab kis cukrot, tizenkét darab kis süteményt. Egy macskós volt, ilyen páncélszekrényfűrók voltak mellettünk, írtak hozzá egy kis levelet, hogy ők tudják, hogy mi Rajk-peresek vagyunk, és hogy ezentúl, hogyha este sétálunk, ők a fürdőben lesznek akkor, és egy kicsit nyitva lesz az ablak, és mindig ott lesz tizenkét... Hát mi úgy zokogtunk, hogy azt nem tudom magának elmondani. És akkor ez így ment vagy öt héten keresztül. Akkor mi már azt csináltuk, hogy amikor az ór jött, sokan rohantunk be, és a legügyesebb közben odarohant, és elvette a cukrokat, és mentünk tovább, ...és ezek mindig pontosan tizenkét darabot... Tudja, tizenketten voltunk egy cellában, és minden reggel tornáztunk, mert tudtuk, hogy reggel nem szabad összeveszni, mert reggel ötkor arra ébredtünk, hogy még mindig ebben a dutyiban vagyunk, tehát akkor nem... De nem ezt akartam mondani.

Makk Károly: A gyerekeknél vagyunk. Megszült az az asszony.

Rajk Júlia: Megszült az az asszony, és találkozott a férjével.

Makk Károly: Véletlenül találkozott?

Rajk Júlia: Nem. Engedélyezték, és akkor tőle tudta meg a férj, az asszonytól, hogy van egy gyerekük, aztán elvitték a gyereket. De hát erről a gyerekről kint nem tudtak semmit. Volt nekik egy Andris nevű fiuk is. A Borist kitették az állásából, így vidékre járt. Az Andris egy darabig nála volt, majd beadta egy hetes óvodába, a gyerek a Lóczyba került, és a Lóczyban volt Ági is.

Makk Károly: Tehát a kislány is a Lóczyba került?

Rajk Júlia: Ez a kislány is a Lóczyba került, majd egyszer csak összekerült, talán három év múlva, a testvérel. De nem tudták egymásról, hogy testvérek. Ez már a Tárogató utcában történt, mert három év után jön az óvoda a Tárogató utcában, és ott összekerült a testvérel. Tehát egy helyen voltak..., és amikor már lehetett írni, 1953-ban, akkor megírták a családnak.

Makk Károly: A férj és feleség együtt szabadultak?

Rajk Júlia: A férj és feleség együtt szabadultak, és összekerült egy család, aki nem ismerte a gyereket és a szüleit. Ez egy érdekes, egyedi eset.

Makk Károly: Mondjon valamit arról a gyereketthonról, amit mi itt egymás között Lóczynak hívunk. Előre szerveztek egy óvodát a letartóztatottak gyerekeinek?

Rajk Júlia: Nem! Nem! A Lóczy az megvolt, Pikler Emminek volt a módszertani gyermekotthona. Nézze, az Emminek a férje¹⁵ 8 évig ült börtönben a Weil Emillel¹⁶ együtt. 1936-ban a Kiss Ferenc és társai ügyében¹⁷ került be. Az Emmi egy nagyon jó nevű gyermekorvos volt, és ezért itt megvolt a saját szisztémája. Ismeri azt az örökéletű mondást, hogy az a Pikler-gyerek, aki hatéves korában nem öli meg a szüleit, abból lehet valaki?

Makk Károly: Emlékszem az egész Pikler-szisztémára.

Rajk Júlia: Na, hát ő ezt csinálta. És ide rakták be az összes gyereket. Hát itt volt a Donáthék Matyija, idekerült a mi Lacink, a Zsigmondi Andris egy fél évig, itt volt Dobó János gyereke. Az igazi Rajk-peresek gyerekei. És nem csak azoké, ahol letartóztatták az anyát-apát, mint ahogy minket. Nem hagyták a gyereket az anyánál. Talán a Radocsai Vali¹⁸ a kivétel, aki Benjámín Olivér szocdemes rendőrkapitánynak volt a titkárnője. Annak volt egy kisgyereke, az megmaradt Vali anyjánál.

Makk Károly: Pikler Emmitől nem kapott magyarázatot, hogy ez az egész névcseré, gyerekvétel meg visszaadás miért volt szükséges?

Rajk Júlia: Nem.

Makk Károly: Vajon a Matyi, a Donáth Matyi mitől volt rossz állapotban? Bozóky Éva mondta, hogy rossz állapotban volt.

Rajk Júlia: A Matyi kihagyta a magánhangzókat, ennek van neve, ezt ismerik a logopédusok. De azt hiszem, más is lehetett. Kedves, aranyos fiú, de nehezen végezte az iskolát... Matyira nagyon sokat vigyáztam... Arra nagyon emlékszem, hogy amikor együtt vagyunk Romániában, '56 után, Matyi imádta Lacit, és a Laci is szerette a Ma-

¹⁵ Péter (Pikler) György (1903–1969) matematikus, közgazdász, egyetemi tanár, 1948–1968 között a Központi Statisztikai Hivatal elnöke.

¹⁶ Weil Emil (1897–1954) orvos, politikus, országgyűlési képviselő.

¹⁷ A perben kommunista szervezkedés vádjával 1936-ban többeket letartóztattak, és börtönbüntetésre ítélték.

¹⁸ Radocsai Lászlóné (Bakonyi Valéria, 1925–?) hűtlenség vádjával 1950 júliusában tartóztatták le, Benjámín Olivér és társai perében 12 év börtönre ítélték, 1955-ben szabadult. (Politikatörténeti Intézet, A „szociáldemokrata ügyekben” elítéltek és internáltak adatbázisa, https://docs.google.com/spreadsheets/d/14oqB6UrsL0eGrXZvrY20zHC1xWl0_caIQ3iiOzir-jwg/edit#gid=0, 2021. november 7.)

tyit.¹⁹ Egymás mellett volt a szobánk is. Matyi szép sovány fiú volt... Én nagyon szerettem, most is szeretem.

Makk Károly: Hogyan kapta vissza Lacit?

Rajk Júlia: Ez egy vad dolog. Se nem az anyádnál, se nem a keresztanyádnál, se nem a nagynéninél, se nem a szomszédasszonynál, hanem az utcasarkon. Ott adták vissza a Lacit.

Makk Károly: És a végén visszaadják, mert ha még nem adnák vissza, azt érteném.

Rajk Júlia: Na most maga kérdezte, hogy a gyerek hogy volt nevelve. Jól. Szépen... megtanították őt enni... De mit is akartam mesélni? Hogy mikor visszaadták, mindig a fal mellett ment, és állandóan bekiabálta, hogy Pisti nem ül autóba. Autóval hozták vissza, és mindig mondta, hogy ő nem ül autóba. Szóval...

Makk Károly: Vajon mi minden marad meg egy ilyen kisgyerek emlékezetében?

Rajk Júlia: Ezt nem tudom. Van még egy dolog, ami számomra nagyon megrázó volt. A férjemmel mindig csináltunk karácsonyfát, mert ez nagyon kedves ünnep volt, és én ugyanezt csinálom a Lacival még most is. Laci is nagyon szereti, hogy legyen az ajándék meglepetés, csinálunk karácsonyfát, és együtt elénekeljük a *Mennyből az angyalt*... Én nem vagyok vallásos, anyám sem vallásos, de azért meggyújtjuk a gyertyákat, harang van. Lacinak most is fölállítom a karácsonyfát, elmegy hazulról, hazajön, és megrázza a harangokat. És mondom neki, ha 50 éves leszel, és én még fogok élni, akkor is ez lesz.²⁰ Azt mondja, igen, ez lesz, mert én ezt szeretem. Tehát az első közös karácsonykor a családdal Laci 3 éves, én börtönben, de később megkaptam arról a karácsonyról a fényképfelvételt: ott vannak az ajándékok, és ott énekelik a *Mennyből az angyalt*, és Laci ott áll, és amikor vége van az éneknek, akkor az a kis ember előlép, és elkezd énekelni, mert valamit ő is akar adni... és elénekelte a *Volt egyszer egy kis Bencét*. Anyám azt mondta, hogy zokogtak, mert olyan megható volt. A gyerek is akart, és ő is adott valamit. Elénekeljük most is, vagy a nővéreméknél, vagy itthon... Ilyenkor nem lehet elutazni...

De még az emlékekről. Azt akartam mondani, mikor a Herskó csinálta azt a filmet, a *Párbeszédet*²¹, ez olyan kísérteties volt nekem, mert nekünk 1950 márciusában volt a tárgyalásunk, nagyon meleg volt, és akkor vittek át engem, de a rabszállítón van egy rácsos ablak, kinéztem, és fehér blúzban és ingben voltak a lányok és a fiúk, és láttam Soós Imrét mint Ludas Matyi egy plakáton, és másnap volt a tárgyalás a Markóban, és szemben volt az iskola, tudja, és mi ott ültünk fal felé fordulva, háttal a teremnek,

¹⁹ „A Donáth gyerekek közül Matyi bezárkózott, megpróbált nem foglalkozni az apjával és az anyjával, elkezdte járni a saját útját, és ezért én őt mindig nagyon tiszteltem. Később, már az ellenzéki időszakban, felnőtt emberként sem óvatosságból vagy gyávaságból nem vett részt az akciókban – sohasem írt alá semmit –, hanem mert nem akart részese lenni ennek a múltnak, ennek a közegnek, nem akarta, hogy ez határozza meg az életét. Ritkán találkoztunk, de nagyon közel áll hozzám, talán épp ezért. Furcsa, zárt együttlét volt, mind a mai napig valahogy összeköt bennünket ez a száműzetésélmény, amit persze gyerekként másképpen éltünk meg.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 47.)

²⁰ „Rendesen megtanította, hogyan kell imádkozni. Bár sosem jártunk templomba, fontosnak tartotta, hogy tudjam, hogyan zajlik egy mise. Jártunk betlehemezni, mindig volt otthon karácsony és húsvét.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 50.)

²¹ Herskó János 1963 októberében bemutatott filmje.

és kiláttunk az ablakon, és szemben ott ültek az ablakban a lányok, és ez nekem... én ezt sohasem fogom elfelejteni, nekem ez annyit jelentett. És ugyanezt láttam a Herskó-filmben, a tárgyalás jelenetében. Ezt valaki neki biztos elmondta.

...Én nagyon haragszom a *Tanúra*²², mert a Péter Gábortól félték! Vannak olyan dolgok, amiről így nem lehet filmet csinálni. Az Appelpplatzról sem lehet.

Makk Károly: Talán lehet, ha az olyan.

Rajk Júlia: De ez, hogy odaviszik kivégezni, aztán nem végzik ki! Hát ne haragudjon, de Péter Gábortól úgy félték 1950-ben, hogy zabszem nem fért a fenekükbe. Én azt mondtam a Bacsónak, hogy ha majd csinálunk egy filmet az Appelpplatzról, és tudok röhögni, hogy elégetik a zsidókat, akkor majd tudok röhögni ezen is... kiviszik kivégezni, de nem végzik ki! Ez nem volt nevetnivaló! De az sem volt nevetnivaló, hogy találtak öt kilogramm zsírt a padláson.

Makk Károly: Nézze, ő megpróbált itt valami mást csinálni, de ezen most vitatkozni nem érdemes.

Rajk Júlia: Én azért is voltam felháborodva, hogy olyan jót nevetett a Fazekas Gyuri,²³ mert neki ma is a legjobb barátja a Péter Gábor. Ezek olyan furcsa dolgok. Nézze, nekem meg nem tudják megbocsátani, hogy jóban voltunk a Révaival, másként. Együtt jártunk színházba, egyszer például megcsináltam – mindig én váltottam jegyet –, hogy megnéztük a *Váratlan fordulatot*, legközelebb meg akartunk nézni valami mást, és megint azt adták, erre a Révai rám nézett, azt hittem, hogy abban a pillanatban megöl. ...Szóval én is tudok mindent a Révairól, de akkor nagyon jóban voltunk, ez nem véletlen. A Révaival, a Majorral²⁴... de soha nem volt nálunk a Farkas Mihály. Mindig én rendeztem szoárét, és ha valaki megtudta, hogy szoárét rendezek, és nem hívtam meg, az fölhívott és megkérdezte, és én?

Makk Károly: A Révai hogy viselkedett ebben a dologban?

Rajk Júlia: Azt üzenték, ne haragudjak, de nem tudnak segíteni, ezzel letettek... Amikor kiszabadultam, eljött a Lili,²⁵ sok mindent adott, párnát, evőeszközt, nekem nem volt semmim... aztán nem voltunk mi jóban, de ő mindig mondta, hogy a Józsi vette, és hogy Józsinak milyen nehéz, mert ő nagyon szerette a Lászlót. Nekem más volt. Nagyon furcsák az emberek...

Szóval maga is ilyen filmet akar? Ez nagyon nehéz lesz.

Makk Károly: Nézze, Júlia, én tudom, hogy ez elég nehéz, hogy egy anya, akinek van egy gyermeke, és az anyát különböző szankciók sújtják, keresi a gyereket, és hogy ennek a gyerekkeresésnek milyen akadályokat gördítenek útjába, s az anya közben milyen titkos segítségeket kap. ...Ebben benne van egy filmre való dolog.

²² Bacsó Péter 1969-ben rendezett filmszatírája.

²³ Fazekas György (1914–1984) író, újságíró, 1948 és 1954 között a Szabad Nép, a Népszava és a Magyar Rádió szerkesztője, később a Tájékoztatási Hivatal főosztályvezetője. 1956 novemberében a Nagy Imre-kör tagjaként Snagovba hurcolták, 1958 augusztusában – Haraszti Sándor és társai perében – tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1961-ben egyéni kegyelemmel szabadult, és a Magyar Hírlap szerkesztőjeként dolgozott.

²⁴ Major Tamás (1910–1986) színész, rendező, 1945–1962 között a Nemzeti Színház igazgatója.

²⁵ Grünwald Livia (Lili, 1905–1990) Révai József felesége, nőpolitikus, az MKP nőtitkárságának vezetője.

Rajk Júlia: Csak hogy kéne hozzá az az öreg, nagyon ravasz, bölcs, okos ember, a Tibor,²⁶ aki nagyon érzékeny is volt. És milyen szép szeme volt! Fiatalkorában olyan nagy, barna kutyaszeme. Volt nekem egy nagyon jó barátnőm, Klári, vele is volt egy futó viszonya a Dérynek 1936-ban, onnan ismertem.

Makk Károly: Olyan régen ismerte?

Rajk Júlia: A mamáját is ismertem, hát ismertem... láttam egy párszor, nagyon érdekes egy mama volt. Szóval Tibor okos, szép, kellemes ember, de az *Ítélet nincsnél* összevesztünk, bár nem volt egészen igazam. De azért igazam is volt, tudja, az, amikor az..., hogy mit íratott vele, az, a Forumba...²⁷ De nincs olyan novellája, amit szégyellni kellene.

...Szóval én elmentem hozzá egy ebédszünetben a Sövény utcába, és ő mindenről, nagyon sokat kérdezett. Beszéltem a szabadulásról, a körülményekről, és elmentem hozzá többször, minden érdekelte.

Makk Károly: Mondja, milyen az, amikor sok nő van egy börtönben együtt?

Rajk Júlia: Beosztottuk az időnket, nehogy összevesszünk. Reggel ötkor ébredés, még sötét volt a cella, akkor tornáztunk. Utána nagyon szisztematikusan órákat adtunk, francia, német, angol, ki mit tudott. Előadásokat tartottunk, és mindig 2-től 4-ig színházat játszottunk, verseket mondtunk, ez volt a szilencium, de mi mindig nagyon zajosak voltunk.

Makk Károly: Volt valami oka, hogy így döntöttek, vagy rögtön így kezdődött a börtönélet?

Rajk Júlia: Amikor elítéltek, egybe raktak minket egy nagyon kicsi cellába, nagyon rossz körülmények közé. Tehát mindenki tudta, hogy vigyázni kell. Voltak persze konfliktusok, hiszen együtt voltak szocdemesek, jobboldaliak.

...Én egy időre elkerültem onnan. Egyszer kihallgattak, és elvittek a kislégházba, ahol senki nem volt. Kiürítették teljesen a kislégházat, és teljesen egyedül voltam két hónapig és kaptam egy seprűnyelet, hogy ha mondani akarok valamit, kopogjak vele fel. Két hónapig ott voltam, és akkor tudtam meg, hogy letartóztatták a Kádárt.²⁸

Makk Károly: Ezt honnan tudta meg?

Rajk Júlia: ...engem nem visznek vissza a Markóba, teljesen egyedül vagyok, akkor még biztosan nem tartóztatták le a Kádárt... Vorosilov 1948 márciusában, amikor itt volt centenáriumon, meghívott minket. Soha nem volt sem a férjem, sem a Kádár a

²⁶ Déry Tibor (1894–1977) író.

²⁷ Déry Tibor 1949 szeptemberében, Révai József megrendelésére tudósítást írt a Rajk-perről a Szabad Nép számára, de a szöveg nem jelent meg. Déry sokáig azt állította, a tudósítást nem volt hajlandó megírni, sőt, 1969-ben a Kortársban folytatásokban megjelent *Ítélet nincsnél* című önéletrírásában ennek bizonygatására ... *és társai* címmel egy teljes fejezetet szentel, azonban a kézirat a Forum szerkesztőjének, Vértes Györgynek az archívumából előkerült, így Déry az *Ítélet nincsnél* 1971-es megjelenésekor a kötet végén, annak egyetlen lábjegyzetében visszavonta ezt az állítását: „Rosszul emlékeztem, a kérdéses cikket mégis megírtam.” (Déry Tibor: *Ítélet nincsnél*, Szépirodalmi, Budapest, 1971, 261.)

²⁸ Kádár Jánost 1951. április 20-án vették őrizetbe. A Budapesti Megyei Bíróság 1951. december 18-án életfogytig tartó börtönbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra és tíz évig a közügyektől való eltiltásra ítélte, melyet a Legfelsőbb Bíróság 1952. december 26-án jogerősen helyben hagyott. 1954-ben perét felülvizsgálják, rehabilitálják.

Szovjetunióban, meghívták őket és engem is. Mivel a Kádár akkor még nőtlen volt, így hárman mentünk hat hétre. Elmentünk a Péter Pál erődbe, ahol a dekabristák voltak elzárva, elmondták, hogy nemcsak rács volt, hanem a dekabristáknak külön egy sűrű háló is volt az ablakon... és sok dekabrista nő öngyilkos lett. Na most, átvittek a kislemezszobába... és ott, szóval úgy, mint 1826-ban, ugyanúgy fönt volt a lámpa, és ugyanolyan írószobákat csináltak... ugyanazt, amit mi a Péter Pál erődben láttunk, és ezek meg voltak itt is. A sűrű rácsokat is feltették, és egy kis foltocskát csináltak rajtuk, azon keresztül figyeltek.

Makk Károly: Én hallottam 1949 őszén egy rádióközvetítést a Rajk-perről. Tud valamit erről?

Rajk Júlia: Igen, hát ez megvan a Rádióban.

Makk Károly: Megvan? Maga hallotta ezt azóta?

Rajk Júlia: Nem. Bár kértem. Ezt is kértem, mikor engem behívott 1956-ban, szeptember elsejére, egy szombati napon a budapesti titkár, a Kovács István. Beszél, és azt mondja, a férjemet megtalálták, és eltemetjük... És volt egy 400-as lista a meghívandókkal. Na most, mikor ezt velem közölték, hogy megtalálták a férjemet, és agnoszkálni kell, és megkérdezték, hogy én mit akarok, én elmondtam, hogy mit akarok, és ő elkezdett velem vitázni, akkor én azt mondtam, hogy nem megyek el a temetésre. Ki volt nevezve egy bizottság a temetésre. Mindenki benne volt, a Major Tamás, a Münich, a Mező Imre és egy csomóan, és azok minden délután tanácskoztak. Én azt a magnófelvételt mindig meg akartam hallgatni, de mindig azt mondták, nem lehet, mert belehalsz. Mondtam, öt évig voltam börtönben és nem haltam bele. 1962-ben a törvénysértő perek lezárásakor újra meghallgatták azt a magnófelvételt, így annak valahol meg kell lennie.

Makk Károly: És maga semmit se tud erről?

Rajk Júlia: Én csak azt tudom, hogy megvan. 1962-ben tudtam meg, mikor a Münichnek az öccse... és a többiek eljöttek hozzám... és akkor elmentem a Tömpéhez. A Tömpe Bandi²⁹ velem szintén nagyon rendes volt... És akkor azt mondja, most hallgattuk le, nagyon megrázó.³⁰

Makk Károly: Én az 1949-es perekben is úgy emlékszem rá...

Rajk Júlia: Ezt nem kapom meg. Talán..., ha nagyon utánanéznék, meg lehetne kapni, tudom, hogy megvan, de az a bizonyos, amikor rábeszélik, az a sorsdöntő, a per-döntő...³¹

²⁹ Tömpe András (1913–1971) mérnök, kommunista politikus, hírszerző, diplomata.

³⁰ Rajk Júlia valószínűleg 1962 nyarára emlékszik vissza. Ekkor a Központi Bizottság több zárt ülésen tárgyalta a korábbi politikai pereket, és sajátos politikai érdekek mentén vizsgálta a törvénysértések elkövetéséért felelősöket. Az előterjesztéseket Tömpe András, a Politikai Nyomozó Főosztály akkori vezetőhelyettese készítette. (Bővebben: Baráth Magdolna: *Felemás desztalinizáció*, in *Betekintő* 2012/3.)

³¹ Rajk Júlia sosem kapta meg sem a pernek, sem ennek a kihallgatásnak a gépiratban fennmaradt jegyzőkönyvét, ez utóbbit Hajdu Tibor történész (1930–) 1956-tól az MSZMP Párttörténeti Intézete páncélszekrényében őrizte, és csak 1992-ben publikálta (Hajdu Tibor: *A Rajk-per háttere és fűziséi*, in *Társadalmi Szemle*, 1992. 43.11. szám, 11–33.). Annak ellenére nem mutatta meg soha Rajk Juliának, hogy Júlia többször is kérte segítségét a dokumentumok

Makk Károly: Végül az az egész rábeszélés tétje vagy témája tisztázódott?

Rajk Júlia: Ezek legendák.

Makk Károly: Mert rábeszélés volt, megígérték, hogy nem végzik ki.

Rajk Júlia: Ah!

Makk Károly: Itt arról van szó, hogy elvállalta a halált. Nem?

Rajk Júlia: Nyilván. Nézze, az, hogy nem kért kegyelmet, ez döntő tényező. Mindenki írt a feleségének, de ő nekem soha, és én ezt a Dérynek is mondtam, és ő igazat adott nekem.

...Akkor még nem tudtam, de azt mondtam, szerintem nem kérhetett kegyelmet, de akkor még nem tudtam bizonyítani. A Pálffy, a Szőnyi, a Szalay, szóval azok, akiket kivégeztek, írtak feleségüknek. Az asszony elolvasta otthon vagy az internálótáborban, és mindjárt válaszolt rá, és elvitték a férje levelét is, a választ is. És ezekben az volt, hogy majd jó lesz, majd találkozunk, és én azt mondtam Dérynek, hogy köztünk nem volt ilyen viszony. Hát nem fog nekem olyant írni a László, legalábbis úgy érzem, hogy majd...

Makk Károly: Maga arra gondol, hogy akkor ő már...

Rajk Júlia: Leszámolt, ez volt az egyik, hogy nekem nem írt levelet, és ez nekem, hogy nem hazudik ilyen helyzetben, mert nem lehet, a legfontosabb. Ez volt az egyik. A másik, hogy nagyon szerette a gyereket, és tudott vele bánni. Néha hazaszaladt megfürdetni, a körmét is ő vágta le, és volt benne valami gyöngédség, mint a Laciban is van, nagyon sok gyöngédség. Tudja, a börtönben együtt voltak a Demeterrel,³² aki mérnök volt a Danuviánál, és svájci emigrációból tért haza. A feleségével meg én voltam együtt a börtönben. Ez a Demeter együtt volt a férjemmel a kivégzés előtt hat hétig. Mikor kiszabadultam, és ezt megtudtam, jártam a férj után egy évig legalább, de nem akart velem találkozni. Üzentem a feleségén keresztül, hogy engem minden érdekel, mondja el.

Makk Károly: Ő gyakorlatilag a Lászlóval hat hétig együtt volt?

Rajk Júlia: Igen, hat hétig. Egy év után végre rá tudtam venni, mondtam, hogy engem minden érdekel. És ő elkezdte, okosnak, őszintének tűnt... de rögtön az első mondatnál megállítottam, mert... magázódtak, miközben László majdnem mindenkit tegezett. Akkor a Demeter nagyon zavarba jött, és mondta, nézze, a maga férje tudta, miért vagyok ott. Így jöttem rá, miért nem akart velem találkozni. Elmondta, hogy nekik is van egy gyerekük, ugyanolyan korú, mint Laci, csak egy hónappal idősebb. Lászlóval sakkoztak. Megtanította sakkozni, közben mindenről beszélgettek, próbált a gyerekről is. De a férjem azt mondta, a gyerekről nem, pedig Demeter többször próbálta. Ez volt a másik, ami miatt azt gondoltam, hogy László leszámolt az étellel. Mindig csak a párt... ilyen nincs, ezek üres szavak. A harmadik pedig az volt, hogy a nővérem megkereste Kaszó Imrét, a Pécsről kirendelt ügyvédet. Az ügyvéd nagyon meg volt

fellelésében. A jegyzőkönyv azóta több helyen megjelent, legutóbb Spiró György *Főtítkárok* című tragédiája alapjául szolgált. (Ld.: Spiró Gy.: *Sajnálatos események – Két tragédia közjátékkal Kádárról*, Scolar, Budapest, 2020.)

³² Demeter (Deutch) György gépészmérnök, 1949. május 17-én tartóztatták le, a Rajk-perben másodfokon 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. 1954 szeptemberében szabadlábra helyezték, rehabilitálták.

ijedve. A nővérem mondta neki, nézze, tudom, hogy ez egy politikai per, és semmit nem akarok a sógoromtól, de ha maga beszél vele, kérdezze meg, van-e valamilyen kívánsága a családjával, a gyerekével. Kaszó később elmondta, hogy beszélt vele, megkérdezte, amire László nagyon mereven nem reagált. Szóval ez a három dolog volt, amit részint magam tapasztaltam, hogy nem kaptam levelet..., ami miatt azt gondoltam, hogy leszámolt az életével, és nem is kért kegyelmet. Vagyis az, hogy a pártért... ez nevetséges, lehetetlen.

Makk Károly: Akkor miért?

Rajk Júlia: Nézze, Déry erre azt mondta, ő politikus ember volt ahhoz, hogy tudja, abban az időben még nem volt láncos kutya Titó. 1949 októberében van a jugoszláv pártkongresszus, ahol még Sztálin elvtárs szerint nem tértek le semmilyen útról. A sztalinizmus útját járták, a szocializmus építésének ez volt az egyetlen útja, nincs másik út, nincs. A férjem tartott egyszer egy előadást a magyar külpolitika útjáról. Beszélgettünk erről... próbálkoztunk, hogy mit lehet ebből kihozni, de hát nem lehet ebből semmit kihozni. Lenint idéztük, hogy a szocializmus építésének ezer és egy útja van, de akkor csak ez volt. Ahhoz, hogy egy ilyen ember, mint a László, egy másik utat keressen, ahhoz sok minden kell. Át kell értékelni a Szovjetunió felé való politizálást, a Jugoszlávia felé való politizálást, és akkor... témánál vagyunk. Nem, ez nem egy egyszerű dolog, amikor nincsen más, csak ez van. De a Tito csak 1950-ben lesz láncos kutya...

...A férjem is megcsinálta egyszer, tudok róla..., elmondja a szovjet követnek is..., hogy vitája van az ÁVH kiszélesítése miatt, ő nem ment bele. Én gépeltem neki kétszer, mikor a PB-n megfázott a gépíró, én gépeltem, onnét tudom. Ő nem akart az államvédelmi osztályból hatóságot csinálni, nagyon ellenezte. A Vérhalom utcában laktunk 1949-ben, és egy este is írt valami fontosat, egyszer csak elsült egy fegyver, hallottunk egy lövést, kiszaladtunk, hát megsebesítette magát a kiskatona, aki minket őrzött..., és másnap találkoztunk Kádár Jánossal. Vasárnap volt, sétáltunk, és a férjem azt mondta: ide hallgass, János, hát... és erre a Kádár nem válaszolt. Hiába teszünk akármit, én így gondoltam, hiába teszünk mást..., nagy vita volt, László nem akarta, hogy az ÁVO ÁVH legyen.

...A Péter Gábort nagyon szerette, a felszabadulás előtt, az illegalitásból ismerték egymást. A felszabadulás után nagyon szép volt, még sokszor találkozott ez a társaság. A Donáth, a Horváth, a Péter Gábor. Összejöttünk a Péter Gáborral nálunk, aztán egyszer csak ennek vége szakadt... tudja, 1946-ban... Nagyon megrontotta a hatalom. Olyan mértékben, hogy amikor szülök, és külügyminiszter a férjem, minden követtől, baráttól táviratot, virágot kapok, de Péter Gábortól nem kapok semmit, akkor már megkezdődött a harc a hatalomért.³³ Tudja, ő lett az Államvédelmi Hatóság. És akkor kérdeztem, hogy miért csináltad ezt, Péter. És akkor is Péter jött, amikor Lászlót letartóztatták... érti?

Makk Károly: Találkozott vele a letartóztatása után?

³³ Rajk Júlia és László családi archívuma is ezt bizonyítja, Rákosi, Kádár, Farkas, Révai és mások kézzel írt levelei, kártyái és táviratai között nincs gratuláció Péter Gábortól.

Rajk Júlia: Hát hogyan, hát mindig tegezett, persze, fölhívatott,³⁴ ott ült a Valériával.³⁵ Mindig ott ültek... és akkor azt mondtam neki, hogy miért csinálod, miért, hiszen tudod, hogy a László... De higgye el, nem azt mondta, hogy bebizonyítom..., soha nem. Nem, hát ő nem... de az ő, aki ott volt a pincében... azért az örök valahogyan más-képpen voltak... Ezek parasztek, és hagyományok vannak, hogy melyik faluból jönnek évtizedek óta, és az, aki a férfiakkal végig nagyon komiszul verekszik, az a (.....), és (.....) egy nagyon rendes paraszt ember volt, az apja is itt dolgozott.

Makk Károly: Mennyi idős volt?

Rajk Júlia: Harmicéves, és volt még egy másik, egy rendes idősebb, egy csepeli vas-munkás, aki minket félrerakott, a három cellában lévő, 1949 május-júniusában szorosan a Rajk-perben letartóztatott harminc nő. Amikor Mackó bácsi odakerült, nekünk nem volt se fésűnk, se szemüvegünk, semmink, és akkor kaptunk egy fésűt, egy vas-fésűt, aminek olyan volt a foga, hogy a fejbőrünket lehúzta, és Mackó bácsi hazavitte és lereszelte. Vagy amikor nem kaptunk WC-papírt, akkor a Mackó bácsi hozott nekünk WC-papírt. Nem szóltunk neki. Észrevette.

Makk Károly: Tud arról, hogy a László kivégzéséről filmfelvétel készült?

Rajk Júlia: Ezt csak úgy hallottam, de tulajdonképpen..., biztos, hogy ennek meg kell lenni. Nézze, ha ez 1961-ig megvolt,³⁶ akkor megvan.

Makk Károly: Tudniillik el van terjedve az a mondat, hogy a kivégzésnél...

Rajk Júlia: Nem, ezt nem hiszem, ...szóval az életről lemondani nem..., nem tudja azt az ember megérteni, hogy a pártért...³⁷

³⁴ Péter Gábor többször volt Rajk Júlia kihallgatója.

³⁵ Benke Valéria (1920–2009), kommunista politikus, a Rajk-per idején az MNDSZ Budapesti Bizottságának titkára, 1954–56 között a Magyar Rádió elnöke, később művelődési miniszter.

³⁶ Júliát jól informálták, a filmfelvétel ekkor még biztosan megvolt. Arról ugyanakkor nem tudhatott, hogy Kádár 1961. január 2-án egy szigorúan bizalmas feljegyzésben utasította Kaszás Ferenc ezredest, az MSZMP KB Adminisztratív Osztályának vezetőjét, későbbi honvédelmi miniszterhelyettest, hogy Máriássy Félix *Vesszenek az árulók* című, Pálffy Györgyék peréről készített propagandafilmjét, valamint „egy másik, hasonló jellegű”, a Belügyminisztérium birtokában lévő, a Rajk-perről készített filmet meg kell semmisíteni (MNL OL 288. f. 30./1961/25. e., KJ/1/1961).

³⁷ „Apám kivégzésével kapcsolatban nem az az érdekes, hogy miért mond igent, hanem az igenhez vezető út maga. Hogyan jutott el oda, hogy végül elismerte a koholt vádakokat? Az Arthur Koestler- vagy Danilo Kiš-féle magyarázatokat, nevezetesen, hogy a hithű kommunista meghozza ezt a végső áldozatot a pártért, sehogyan sem találtam kielégítőnek. Számomra mindez túl triviális magyarázatnak tűnt, apám perbeli vallomásának sem a hitbeli, sem pedig az utilitárius motivációkból kiinduló levezetését nem tartottam elég mélynek és meggyőzőnek. Számomra az volt a kérdés, hogy a kommunista eszmekör, amely számunkra, és gondolom, a ti generációtok számára is magától értetődően egy működésképtelen, szörnyű bűnököz és szenvedéshez vezető eszmerendszer, hogyan volt képes a húszas-harmincas években magához vonzani ennyi hihetetlenül tisztességes és okos embert. A »klasszikusok«, Koestler vagy Orwell arra sem adtak kimerítő magyarázatot, hogy miért pont akkor és azért gondolták, hogy vége, ezt tovább nem csinálják. Apámmal kapcsolatban unos-untalan felmerült az a kérdés, mit tett volna 1956-ban, ha él. Az 56-osoktól, Donáth Ferentől és az ő nemzedékétől sokat hallottam arról, hogyan vezetett az út visszafelé, ami szintén nem egyik pillanatról a másikra történt meg. Elbeszélésük szerint nem pusztán a bebörtönzésük, hanem mindaz, amit a börtönben átéltek, láttak és a cellatársaktól hallottak,

Makk Károly: Hogy vitték el Lacit? A kis Lacit?

Rajk Júlia: Én nem voltam itthon, engem letartóztattak, és elvittek. Utána jöttek érte is, négy és fél hónapos volt, én ugyan azt mondtam anyámnak, hogy ne adja oda senki-nek, de elvitték.

Makk Károly: És kik vitték el?

Rajk Júlia: Belügyesek. És két és fél évig nem tudtak semmit anyámék.

Makk Károly: Ezalatt a két és fél év alatt Laci hol volt?

Rajk Júlia: A Lóczyban.

Makk Károly: És maga?

Rajk Júlia: Én öt és fél évig voltam...

Makk Károly: Internálva?

Rajk Júlia: Nem, börtönben voltam ítélettel. Meg is van a szabadulópapírom.

Makk Károly: Addig nem tudott semmit Laciról?

Rajk Júlia: Semmit, négy és fél évig, utána, mikor már írhatott mindenki haza, akkor én is...³⁸ akkor tudtam meg én is, de látni csak öt év után láttam, mert valamiért... ez kideríthetetlen – én nem kaptam látogatást.³⁹ Tudja, ez nem volt valami kellemes, mert vasárnap mindenkit elvittek a kisfogházba, és mindenkinek látogatója volt, csak én maradtam egyedül.

Makk Károly: És amikor kijött, akkor?

Rajk Júlia: Amikor kijöttem, akkor a nővéremnél volt a gyerek.

Makk Károly: Szóval ez történt, hogy elvitték a kis Lacit négy és fél hónapos korában, és aztán visszaadták két év múlva. Akkor a család két évig mit csinált?

Rajk Júlia: Anyám írt különböző pártfórumokhoz. 1949 májusában tartóztattak le, és csak 1951 júliusában jelentkeztek, hogy megkaphatják a gyereket. Akkor is teljesen furcsa mód adták vissza a gyereket. Megjelent két ÁVH-s anyáméknál a Bulcsú utca 23/A-ban azzal, hogy a gyereket megkaphatják... ők erre azt mondták, nem baj, ha nincs sok ruhája, meztelenül akár. De nem itt, mondták, hanem szombat délelőtt, a Váci út és Bulcsú utca sarkán. A nővéremék már lementek kora délelőtt, de azok nem jöttek, nem jöttek. Egyszer csak látták, hogy a Fóti út és Bulcsú utca sarkán áll egy kocsí. Odamentek és ráismertek. Örömmel felkapták, és meglelték, és erre azok annyit

együtt mutatta a kivezető utat. Ezeket a kérdéseket szerettem volna körüljárni anyámmal, és talán ezért lett volna érdekes, ha sikerül. A kilencvenes években aztán sokszor eszembe jutott ez a befejezetlen interjú, amikor újból és újból felmerült az a kérdés, hogy meddig legitimál valamilyen magatartást a párt érdeke, a párt iránti lojalitás." (Rajk László: *A tér tágassága*, 15–16.)

³⁸ „Drága Anyám, még pár hónapig legyen türelemmel, vigyázzon magára, szeressen engem egy kicsit aztán viszont láthatjuk egymást, hogy soha ne váljunk el egymástól. Kisfiunkról van képem, úgy vágyom utána, mélységesen szeretem, egész megmaradt életem célja. Drága Anyácskám, vigyázzon rá, amíg kikerülök." (Részlet Rajk Júlia anyjának írt leveléből, amit 1953-ban a volt cellatárs, Saly Judit csempészett ki a börtönből, Rajk Júlia archívuma.)

³⁹ „Drága Anyám és Kedveseim! Képet, csomagot megkaptam. Írhatok IV.25, VI.20. Beszélőre az engedélyt itt én nem tudtam megszervezni. Nagyon vágyom látni anyát." (Részlet Rajk Júlia anyjának írt leveléből, 1954. február 20., Rajk Júlia archívuma.)

mondtak, hogy a gyerek neve megváltozott. De nem mondták meg, mire. A nővérem felvitte a gyereket, aki nagyon meg volt ijedve. A nővéremnek volt egy három évvel idősebb fia, aki éppen akkor akart egy kistestvér. A kis Laci nagyon meg volt szep-penve. Leültették. A másik aludt, és mikor felébredt, a nővérem azt mondta, na, itt a kistestvér. Méghozzá olyan kistestvér, aki beszél is, és azt mondták, akkor mosolyo-dott el az én fiam először.

Makk Károly: Laci milyen állapotban volt?

Rajk Júlia: Nagyon jó állapotban, egy kis ruhában. De a nevét nem tudták.

Makk Károly: De Lacinak hívták?

Rajk Júlia: Nem. Nem Lacinak hívták. Később jöttek rá. Tudja, ez nekem nagyon fáj. Szóltatták Lacinak, persze nem reagált rá, és akkor elvitték délelőtt játszani, és próbálgattak mindenféle nevet mondani a gyerekeknek. Egyik nap otthon játszottak együtt az építőköckével, és akkor egyszerre csak azt mondja, az én fiam: a Pisti ledöntötte. Erre kiszaladt anyám, és azt mondja, van már neve ennek a gyerekeknek. Majd anyám újra bejött, és megkérdezte, hogy mit csinál a Pisti, és erre mondta, hogy Pisti ledön-tötte... Így jöttek rá, hogy Pistinek hívják.

...Akkor jegyrendszer volt. A gyerekekkel valamit kellett csinálni, már a gyerek-cipő és gyerekruha is jegyre volt, és a kis Lacit Pistinek hívták. A sógorom és a nővérem elment a XIII. kerületi Tanács Gyámügyi Hivatalába, és találkozott egy emberrel, akivel én is találkoztam később, na most ez az ember mondta, hogy az a fontos, hogy ennek a gyerekeknek a sorsával kell törődni. A férjemnek a sorsáról tudtak, de rólam semmit, így kinevezte anyámat gyámnak, és tőle a nővérem adoptálta a gyereket. Sa-ját nevére íratta vagyonilag. Erről minden írásom megvan. Mikor kiszabadultam, el-mentem szintén ehhez a XIII. kerületi gyámelődóhoz, és akkor anyám visszaadop-tálta a gyereket a nővéremtől, én pedig adoptáltam anyámtól. Ez egy hivatalos pro-cesszus volt, sőt, mikor én elkerültem a Levéltárba, akkor megnéztem. A levéltárban minden anyakönyvről egy másolatnak kell lenni. Na most nagyon érdekelt, hogy van ez. Be volt könyvelve.⁴⁰

Makk Károly: Maga a börtönből írt, hogy mi van a Lacival?

Rajk Júlia: Én írtam,⁴¹ és amikor már kaptam levelet, a nővérem azt csinálta, hogy a levelezőlapnak arra az oldalára, ahol volt tíz sor, amit írhatott, tíz sorban válaszolt, a másik oldalra meg egy egész pici fényképet ragasztott, mégpedig félig. Azzal, ha le-tépi, akkor nem veszem észre. Egy pici kis karácsonyi kép volt, ahol a két gyerek állt a karácsonyfa alatt, tehát láttam, hogy megvan a lakás, és ott volt a két gyerek.

⁴⁰ Rajk Júlia levéltárosi pontossággal összegyűjtötte az 1949 és 1955 között (vagyis a Rajk-per, a kivégzés, a börtönévek és a rehabilitáció során) a hatóságok által kreált dokumentumokat. A folyamatos névváltoztatásokat, mely egyaránt érintette a kivégzett, majd rehabilitált id. Rajk Lászlót, a letartóztatott, majd rehabilitált Rajk Juliát és kiskorú gyermeküket, Lászlót, a hatóságok az anyakönyvi kivonatokban, a házassági dokumentumokban és a halotti bizo-nyítványokban egyaránt módosították. A hiteles dokumentumokat Rajk Júlia archívuma őrzi.

⁴¹ „Köszönöm és forrón öllelek Benneteket, hogy Pistinek szeretetet, családot adtok, gondos-kodtok róla, mint saját fiatokról. Gondolom, rólam még ne beszéljeteK neki, de ezt rátok bi-zom. Ti ismeritek őt, írjatok róla bővebben, hogy fejlődik, milyen a természete.” (Részlet Rajk Júlia anyjának írt leveléből, 1954. február 20., Rajk Júlia archívuma.)

Makk Károly: Amikor kiszabadult, hová ment?

Rajk Júlia: A nővéremhez, ahol sokan voltak akkor. Ott volt anyám, a nővérem, a férje, a nővérem két gyereke és az én gyerekem.⁴² Szóval ez egy kétszobás lakás, és ott voltak hatan, ezért átmentem a nagynénémhez a Kresz Géza utcába. Abban az időben úgy szabadultak az emberek, hogy rehabilitálták őket, vagy elhelyezték őket valamilyen szállodába, vagy megvolt a lakásuk, vagy valami, és 2000 Ft-ot kaptak. Én hetven fillért kaptam és semmit.

Makk Károly: Maga a László kivégzéséről mit tud?

Rajk Júlia: Szombaton végezték ki.

Makk Károly: És ezt honnan tudja?

Rajk Júlia: Hát jött egy ór, és átvitetett egy magánzárkába, és ismertették... szovjetellenesség... odaadták a kezembe, hogy olvassam el... és akkor életemben először elájultam, mert én nem szoktam ájuldozni, de nagyon érthetően föl voltam izgatódva, és akkor elkezdtem olvasni a kékkönyvet, aminek az első mondata, hogy mikor született. 1909. május... és akkor én megnyugodtam. Nem is megnyugodtam, hanem olyan nagyon furcsa érzés volt az első mondatot elolvasni, mert egészen biztos, hogy március 8-án született a férjem, és a kékkönyvben az állt, hogy született 1909. május 8-án. A kihallgató a véleményemet kérte, én meg mondtam, hogy ez a véleményem, hogy az első mondat hazug. Hazugság az egész.⁴³

...Na szóval befejezem a Laciról, Rajk László, Kovács István, Györk István, Györk László, Rajk László. ... ez mind a Fővárosi Levéltár másodpéldányos anyakönyvében benne van, és az első példányosba is be van vezetve.

Makk Károly: Mondja, és az anya-gyerek viszony, az hogy áll?⁴⁴

Rajk Júlia: Anya-gyerek viszony az úgy állt, hogy egy hétfőn reggel szabadultam, amikor kórházban voltam, teljesen tönkrement a gerincem, a börtön után megműtöttek porcsérnyvel. A kórház odanyílt a temetőre, ahol a ravatalozó van. Oda nyílnak a kórházi ablakok. Akik velem voltak, a nők, abban látták – ha nem is – a biztosítékot, de valahogy nekik az volt, hogy ha én tényleg kiszabadulok, akkor ők is ki fognak szabadulni. Ha Rajk Lászlóné kiszabadul. Megígérttem nekik, ha kiszabadulok, rögtön visszamegyek, és ott fogok sétálni a gyerekekkel, és valóban, hetven fillérrel kiengedtek

⁴² „Amikor anyám kiszabadult, a Bulcsú utcában a második emeleten egy hetven négyzetméteres, kétszobás (plusz cselédszoba, konyha) lakásban hatan laktunk: a nagynéném, nagybátyám, a két fiúk, a nagyanyám és én. A két fiú között nagy volt a korkülönbség, Viktor a háború előtt, Laci a háború után született, de ő is idősebb volt nálam három évvel. A nagyobb fiúk az előszobából leválasztott kis cselédszobában laktak, amely valójában egy ablaktalan kamra volt, nagynénémék a hálószobában, én pedig a nagyanyámmal a másik szobában. Ide érkezett anyám. Az elbeszélések szerint a két lánytestvér egymás közt megbeszélte, hogy nem lehet ajtóstul rontani a házba, hogy most egyből felejtsem el, hogy nem a nagynéném az édesanyám, hanem ez a Júlia néni, akit sosem láttam. Elhatározták, hogy öszszeszednek minket.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 31.)

⁴³ „Apám pere valahogy ebből a szempontból is iskolapélda, a hazugság útjáé.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 483.)

⁴⁴ „Már délután háromkor ott álltunk a koporsók mellett. A többiek csak akkor jöttek, amikor elkezdődtek a beszédek. Ez nagyon megmaradt bennem: teljesen egyedül állunk ott anyámmal. Csak mi ketten, és a négy koporsó.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 22.)

reggel hatkor, egy villamosjeggyel. És akkor elmentem a nővéremhez. Ott rögtön fölvettem valami ruhát, és abban a pillanatban fogtam a két gyereket, a nővéremét, aki őt és féléves volt és az enyémet, és rögtön visszamentem, elkezdtem sétálni, és mindenki tudta, hogy kiszabadultam. Nagyon... úgy zokogtak, kihajoltak az ablakon, én lehajoltam, széttártam a kezem, hogy megmutassam, melyik az én gyerekem. Mert tudni akarták, hogy én tényleg kiszabadultam, és a gyerekem is megvan-e.

Makk Károly: Ez melyik fogház volt?

Rajk Júlia: A Kozma utcai gyűjtő volt. Szóval így szabadultam, és utána próbáltam állást keresni. A pártból jelentkeztek régi ismerősök, elhelyeztek egy közértben, 200 forintért.

Az egyik sógornóm pedig Balatonmárián átadta a kis házát, elmentem oda Lacival tíz napra, és ott voltam képes elmondani, hogy engem rossz emberek bezártak.⁴⁵

Makk Károly: A Laci a börtön fogalmat meg tudta fogni?

Rajk Júlia: Nem, én azt mondtam, hogy rossz emberek mellé küldtek.

Makk Károly: Hogy Lászlót kivégezték, azt megmondta?

Rajk Júlia: Nem... nagyon sokat vitáztunk a barátaimmal, mert azt mondták, a gyerekek hazudni nem lehet. Én meg azt gondoltam, hogy egy öt és féléves gyerek fantáziájának az, hogy az apját megölték, ártalmas, ám tudtam, hogy a gyerekeknek nem lehet hazudni. De Rajk-per nincs...⁴⁶

...A Laci elfogadott és nagyon aranyos volt, mert maminak nevezett, és ma is így hív. Ha magával beszélne, és itt ülne, akkor azt mondaná, anyám, ezt meg ezt mondaná, ugye, mami? Szóval én neki mami vagyok, maga felé anya, és a nővérem anyu és a sógorom apu, és a nővérem ma is Pistinek hívja.⁴⁷

Makk Károly: És érzelmileg hogy alakult a balatoni dolog? Eldőlt, hogy maga lesz az édesanya?

Rajk Júlia: El, igen. Addig én Júlia néni voltam, ami rémes volt. Mikor hazajöttünk, este a nővéremnél – egy nagy asztal van a szoba közepén – Laci megütötte a fejét az

⁴⁵ „Anyám utána nagyon sokszor elmesélte, milyen borzalmas érzés volt neki, hogy amikor megütöttem magam, akkor nem hozzá szaladtam, hanem az »anyámhoz«, tehát a nagynénémhez, őt pedig Júlia néviztem. Ez így ment egy hónapon keresztül, amikor is elmentünk nyaralni – amint erről egy 1954. július 27-én Györk Lacinak címzett képeslap tanúskodik – a Balatonhoz, és odafele a vonaton mondta meg, hogy ő az anyám.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 32.)

⁴⁶ „Nem emlékszem, mikor mondta meg, hogy kivégezték. De az biztos, hogy az újratemetés-kor már tudtam. De sokáig nem feszegettem a dolgot. Tiszteletben tartottam ezt a távolságot. Ha végignézem ezt a generációt, a félig-meddig azonos sorsú akkori gyerekek párhuzamos életét, arra jutok, hogy nekünk azért volt ilyen jó a kapcsolatunk édesanyámmal, mert tiszteletben tartottam, hogy van, amihez nem lehet közöm. Viszont minden könyvet a kezembe adott, függetlenül attól, hogy pozitív vagy negatív volt-e apámra nézve, nagyon fontosnak tartotta, hogy olvassam ezeket.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 34.)

⁴⁷ „Állítólag először nyeglén azt mondtam, hogy jól van, ezentúl téged maminak szólítalak, anyut pedig anyunak. Anyámnak ez nagyon sokáig rosszulesett, mivel mindketten meglehetősen akaratos és kemény asszonyok voltak, és elég sokat vitatkoztak. Nem veszekedtek, inkább vitatkoztak, és ez a probléma rendszeresen előjött, én pedig kettejük között lavíroztam.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 32.)

asztalban, és hozzám szaladt... De nagyon szereti a nővéremet ma is, és a nővérem is szereti Lacit.⁴⁸ Én attól kezdve igyekeztem a Lacit úgy nevelni, hogy előtte az élet... De nagyon nehéz volt, mert nem lehetett egy apát...⁴⁹

⁴⁸ „Az élmények közvetettsége csupán absztrakt fogalom. Mindaz, ami bennem kialakult, már személyes, csak az enyém. Illetve még hozzátehető, hogy az információk egyrészt módosultak a közvetítők által, másrészt alakították a képet a magam interpretációi is. (...) A sors azonban úgy hozta, hogy az első közvetítő nem édesanyám, hanem anyai nagynéném, Margit volt. Margit, mint interpretátor, rendkívül furcsa szerepet játszott. Mivel hűgáról, édesanyámról – akit apám kivégzése után bebörtönöztek – nem lehetett tudni, hogy él-e, hal-e, úgy döntött, elhiteti velem, hogy ő, vagyis a nagynéném az édesanyám. A döntést anyai nagyanyámmal, vagyis Margit és édesanyám anyjával együtt hozták. (...) Nagyanyám és Margit nagynéném úgy döntött, hogy miután néhány évnyi árvaházi elzártságot követően engem visszakaptak, új családot kreálnak nekem. Vagyis nagynéném és nagyanyám úgy léptek az életembe, hogy mindazokat az élményeket, amelyeket apámról később megjelenítettek számomra, az elején teljesen eltüntették. A két asszony összeesküvésébe minden körülöttük lévő rokont és ismerőst beavatott. Édesanyám kiszabadulásáig én tényleg más apa és más anya képével éltem együtt.” (Rajk László előszava, Duncan Shiels: *A Rajk fivőrek*, Vince Kiadó, Budapest, 2007, 9–10.)

⁴⁹ „Anyám oldaláról sokkal jobban izgatott a kérdés. Nem az apám sorsa, hanem a jelenség. Anyám számára is világos volt, hogy én nem az apám oldalán állok, hanem egyértelműen a másik oldalon, hogy mindaz, amit apám tett abban a négy évben, amikor vezető, hatalmon lévő kommunista politikus volt, számomra elfogadhatatlan. A demokratikus ellenzékben többen épp az apáink által felépített rendszert próbáltuk lebontani. Nem revans, hanem morális belső kényszer motivált.” (Rajk László: *A tér tágassága*, 18.)